

Д-р К. Чехович

ПОСТАТЬ МОЙСЕЯ В ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

I

Згадку про історичну постать Мойсея і про похід до обіцяної землі зустрічаємо декілька разів у поетичній творчості Івана Франка. Часом це лише загальний натяк про той переломовий момент в історії єврейського народу, коли він під проводом Мойсея виривається з єгипетської неволі; часом характеристика самого Мойсея; а часом лише порівняння з Мойсеєм.

Наприклад, у поезії „Ех nihilo“ (з 1885 р.), у якій змальована конфесія атеїста і його віра в майбутній безбожницький рай на землі, в уста атеїста вложені такі слова:

— І не Мойсей я, щоб з вершка гори
зирнути міг в обіцяную землю,
в котру веду людей, а сам ніколи
війти не можу...

У „Жидівських мельодіях“, а саме в „Заповіті Якова“ (з 1889 р.) є також згадка про майбутній похід єврейського народу „в край далекий, обіцяний, свій“. — У поезії „По людськи“ (теж із 1889 р.) старий Хаїм оповідає про те, як то Мойсей підняв свій народ невольників і:

— вивів їх в пустиню дику,
водив блудом сорок літ,
та навчив їх здобувати,
будувати новий світ. —

У збірці „Semper tiro“ з 1906 р. в циклю „Із книги Кааф“ читаємо ось що в поезії „Поете тям...!“:

— Пророцький дар у тебе лиш на те,
щоб іншим край обіцяний вказав ти,
а сам не входив у житло святе. —

Це теж ясний натяк на біблійного Мойсея і його трагічну долю як провідника своєї нації. Одночасно тут зазначена й аналогія між завданням і долею біблійного Мойсея та завданням і долею поета в розумінню Івана Франка.

Найвиразнішу картину постаті Мойсея залишив нам Франко у поемі „Мойсей“ (з 1905 р.). У передмові до польського перекладу цієї поеми сам Франко дав деякі загальні вказівки, як її треба розуміти: „Само собою розуміється, — каже Франко — що крім історичного інтересу поема має також символічне значіння, а як твір українця має також національний кольорит, необхідний через те, що міжнародня тема переходить через призму індивідуального темпераменту і збагачується при тім живими вражіннями й образами його власної фантазії“¹⁾.

¹⁾ Передмова до польського перекладу В. Кобрини. (Львів 1914) стор. V.

Вже з того бачимо, що постать Мойсея в творчості Франка, це такий поетичний образ, в якому концентруються різні думки самого автора так особистого, як і загального характеру, та що той поетичний образ може мати різне значіння. В поетичній творчості Франка це не так образ дійсного історичного факту з життя єврейського народу, як радше символічний образ, що ним поет хотів висказати свої погляди на ролю різних сучасних провідників нації, що ведуть свій нарід до якоїсь „обіцяної землі“, т. з. до здійснення якихсь ідеалів. Очевидно, що Франко міг мати при тім на думці і себе самого, бо ж він сам як суспільний діяч і як поет завсіди бажав собі вести людство й українську націю до кращої будучности.

Щоб пізнати те значіння, яке сам поет вкладав у той образ Мойсея і в той образ обітованої землі, що їх знаходимо в поемі „Мойсей“, необхідно буде приглянутися бодай загально до тієї зміни ідеалів, що її пережив сам Франко, і яка знайшла свій вираз також у Франковій поетичній творчості.

Про постать Мойсея як героя своєї поеми дає сам Франко деякі пояснення у передмові до другого видання поеми (1913 р.), а ще більше у згаданій уже передмові до польського перекладу цієї поеми. Ця польська передмова, писана при кінці 1913 р., отже цілий рік пізніше ніж українська, дає для нашого досліду багато цікавого матеріалу. „Мойсей“ — як каже Франко у тій передмові — стоїть перед нами як могутня постать старинної історії людства, окружена таким багатством глибоко правдивих і часто чудових подробиць, що коли вже не для історика, то бодай для фантазії кожної людини і для її поетичного оброблення залишається невичерпаним джерелом тем і вітхень: Мойсей, що народився в неволі і за молоду піднявся до життя в королівській палаті, Мойсей убійця і вигнанець, Мойсей пастир, який дістає обявлення божої волі, Мойсей проти своєї волі вождь народу, що виводить той нарід з плодючої і багатой єгипетської землі на пустиню, але рівночасно з неволі на волю, і вкінці Мойсей непризнаний пророк, що сорок літ вів свій нарід по пустині і не міг з ним перейти невеличкого віддалення від Єгипту до Палестини, що його навіть тодішні подорожні переходили за кілька днів, — це цілий ряд чудових тем для поета“. А далі Франко вказує теж на ту тему, яку він вибрав для своєї поеми. Ця тема це Мойсей як відкинений пророк і вождь своєї нації, що вів її з країни неволі до обіцяної землі. „У своїй поемі — каже Франко — я обробив лише цю останню тему і змалював Мойсея в глибокій старости на склоні його життя, коли він уже недалеко обіцяної землі намагається зрушити свій нарід, щоб він до тої землі увійшов, і вкінці покидає його, щоб бодай самому дійти до її межі. Цей короткий, але високо трагічний момент я обробив в поемі по часті на основі біблійної традиції, а по часті на основі психологічної аналізи, у двадцяти піснях, в яких змалювано загострення конфлікту між пророком і народом аж до повного розриву, а в дальшому розвитку акції

через цілий ряд спокус і обявлень до безпосередньої зустрічі і зеднання людини з найвищою істотою Єговою. Люди називають це смертю“. „Основною темою поеми — каже далі Франко — я зробив смерть Мойсея, як пророка, що його відтручує власний нарід. Ця тема в такій формі не біблійна; це моя власна комбінація, хоч і основана на біблійних оповіданнях“. — Франко сам вказує на різницю між біблійним оповіданням та своєю поемою. З біблійного оповідання виходить, що Мойсей умер у неласці Бога, „який — як каже Франко — перед його смертю зробив йому докір, що він разом зі своїм братом не вшанував Його відповідно перед синами Ізраїля. В моїй поемі — каже Франко — ця обставина представлена зовсім інакше: смерть Мойсея на вершині гори в обличчю Бога мотивована тим, що його відіпхнув його власний нарід, зневірений його сороклітнім проводом і сумним станом обіцяного краю, який треба було тяжкими зусиллями здобувати на численних канаанських племенах, і який надто, як це виказали новіші історичні відкриття, в ту пору, коло 1480 р. пер. Хр., був під протекцією єгипетських царів“. Сама хвилина смерті Мойсея залишилася в поемі Франка, як він сам каже, „за поетичною заслоною“.

Автор вказує також на біблійне джерело того, „що сказано в поемі про Авірона й Датана як головних противників Мойсея серед Ізраїльського народу“, зазначуючи одночасно, що те, що він про них сказав, „ширше розвиває релігійні і політичні мотиви опозиції загалу Ізраїльтян проти Мойсея“. „Не вважаючи потрібним допускати чудесну катастрофу“, про яку згадує біблійне оповідання (а саме ту, що земля проковтує їх обох разом із їх ріднею і майном) — автор у своїй поемі зобразив лише — як він сам каже — „опозиційні виступи Датана й Авірона на зборах ізраїльського народу, і змалював їх кару, пророковану їм Мойсеєм, як елементарний вибух народньої пімсти по смерті Мойсея“.

Постать демона Азазеля теж біблійна. З одного місця книги Левітів (розд. XVI. 5—10) видно, „що Азазеля — як каже Франко — уважали за духа противного Єгові, правдоподібно за персоніфікацію пустині та її страховищ“. „В біблійнім оповіданню — каже далі Франко — сам Бог показує Мойсеєві Палестину; у своїй поемі я приложив це до ролі Азазеля з наміром як найсильніше зазначити контраст між пророцькими обіцянками і тим, що дійсно ждало Гебреїв у Палестині. Я вважав потрібним зміцнити цей контраст не тільки показом географічного положення та різноплемінної людности Палестини, але також обявою про долю, яка чекала Гебреїв у тім краю. Це відповідало в моїм пляні ролі Азазеля як найсильніша демонська покуса, що могла захитати навіть віру найсильнішого характеру. Але не треба забувати, що ця роля Азазеля в моїй поемі являється тільки поетичним об'єктивованням власної психольогічної реакції в душі Мойсея, яка мусіла настати після того, як його відіпхнув його власний народ. Крайній вислів тої психольогічної реакції виринається з душі пророка словами: „Одурив нас Єгова!“ —

„Мимо демонічного сміху, з яким Азазель при цих словах покидає пророка, це зовсім не є тріумф духа — спокусника, а лише зазначення найдалшої межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши, Мойсей чує слова самого Бога, що розкривають йому далеко ширший і ясніший кругозір ніж той, який міг розкрити йому Азазель, виясняють йому високу мудрість Провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі і тілу остаточне заспокоєння“.¹⁾

Ці слова самого Франка вказують нам і на те, що у своїм поетичнім малюнку Мойсея він не дбав про історичну правдивість усіх подробиць, а також і на те, що напр. постать Азазеля у його поемі треба розуміти як поетичну об'єктивацію одної частини роздвоєної душі самого Мойсея. По аналогії можемо здогадуватися, що і постать Мойсея це також поетична об'єктивація власної душі поета, що сам так багато терпів від свого душевного роздвоєння і від сумнівів: „Чи вірна наша, чи хибна дорога?“ („Похорон“, Епільог).

Але ціла поема має для нас вартість не лише як малюнок душі поета. Сам Франко хотів цею поемою дати українській нації:

„пісню... палку, вітхненну,
що мільйони порива з собою,
окрилює, веде на путь спасенну!“

І ця поема має справді вартість загально-національну.

Великий вплив на Франка, в тім часі, коли він писав свого „Мойсея“, мала поетична творчість середньовічного італійського поета вигнанця з Фльоренції, Данта Аліг'єрі. Тому добре буде приглянутися і до того, що сам Франко написав про Дантову „Божественну Комедію“.

„Дантова поема — каже Франко — се не лише малюнок даного закутка дійсного світа, який Данте переходив своїми ногами, і малюнок тої історичної доби з її героями й катастрофами, яку пережив Данте; се не лише малюнок того космічного порядку, який тогочасна наука бачила в світі з його поділом на землю, пекло, чистилище й небесні сфери; се не лише малюнок індивідуальної душевної драми, що відбулася в Дантовій душі; се щось іще більше, глибше: се малюнок душевного перелому в душі кожного чоловіка, того перелому, що починається гріхом, нарушенням суспільного порядку та етичного закону, через безодні завзятости, зневіри, розпуки доходить до жалю, каяття, покути, і кінчиться розкошами поєднання і душевного відродження та заспокоєння. Се віковічна повість кожного з нас, кожного, хто думав, любить, помилявся, падав духом і знов підносився. Та ні, се не віковічна повість; греко-римська старовина майже не знала її; старохристиянська література дала її перші слабкі початки в повісті званій Псевдо-Клементинами, в Конфесіях св. Августина. Данте силою свого генія зробив на тій слабкій основі першу новочасну психологічну повість, першу студію

¹⁾ Ibidem, стор. III—XIV.

новочасної душі, виведеної з гармонії і раз у раз занятої змаганням знов дійти до гармонії“.¹⁾

Подібно і про Франкову поему можемо сказати, що це „не лише малюнок індивідуальної душевної драми“, але також малюнок душевного перелому „кожного з нас, кожного, хто думає, любить, помилявся, падав духом і знов підносився“. І поему „Мойсей“ можемо оцінювати як „студію новочасної душі, виведеної з гармонії і раз у раз занятої змаганням знов дійти до гармонії“.

До такої оцінки дає нам право і те, що сам Франко сказав про Байронового „Каїна“. Про цю поетичну постать Франко говорить, що „це мислячий чоловік двадцятих років нашого (т. зн. 19.) століття“ і що „скептицизм Юма — основна риса „Каїнового“ характеру“.²⁾

Щоб добре зрозуміти ту індивідуальну душевну драму самого поета, що безперечно вплинула на таке, а не інше сформовання постаті Мойсея, треба б зясувати собі біографію самого Франка, а особливо його болючі конфлікти з українським громадянством, а також його внутрішні ідеологічні сумніви і його еволюцію від соціалістичного інтернаціоналізму з його універсальними ліками на всі болі усього людства, в напрямі до націоналізму. Ця еволюція поета у сфері філософічного світогляду ішла від матеріалістичного монізму з його атеїзмом і з механістичним розумінням світа, — в напрямі до ідеалізму, до заперечення сліпого детермінізму, до признання свобідної волі в людині і до констатовання впливу Божого Провидіння в життю нації і в життю цілого світа.³⁾ Але та зміна світогляду поета не відбулася відразу і не у всіх ділянках дійшла до свого кінцевого завершення. Та еволюція ішла у Франка через посередню фазу болючих сумнівів і хитання, а все те знайшло свій вираз і в його поетичній творчості, а зокрема і в його поемі „Мойсей“. А що такі сумніви і тепер ще досить загально поширені, отже їх поетичний образ це одночасно студія новочасної душі.

Національний зміст поеми це аплікація символічного образу Мойсея й обіцяної землі до анальогічних умовин життя і змагань української нації. Вождом української нації є в більшій чи меншій мірі кожний український інтелігент, отже національний зміст поеми нерозривно звязаний з нашим індивідуальним змістом.

¹⁾ І. Франко: „Данте Аліг'єрі“, — стор. 78—79,

²⁾ „Твори“, вид. „Рух“, т. XXVIII. кн. 1. стор. 8.

³⁾ Др. Г. Костельник („Ломання душ“ — 1923., стор. 90.) висказав погляд, що Франко у своїй поемі „Мойсей“ — „такий самий атеїст та матеріаліст, як у інших своїх творах“. — Не маючи змоги тепер докладніше аналізувати еволюцію Франкового світогляду у сфері релігійній, вкажемо лише на те, що Франко у своїй брошурі „Що таке поступ?“ (з 1903. р.) в протилежність до соціалістів, а особливо в протилежність до М. Драгоманова, позитивно відноситься до християнства як „поступового чинника“ (стор. 86.), а пізніше виступає виразно проти „фанатиків атеїзму“ з часів французької революції і зазначає, що „здоровий людський інстинкт... швидко взяв перевагу у Франції та привернув права християнської Церкви“. (Передмова до „Вавилонських гимнів молитов“ з 1911. р., стор. 4.) Отже й у сфері релігійній видно у Франка деяку еволюцію від безбожництва в напрямі до релігійности.

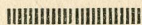

Щодо літературних впливів на поему „Мойсей“, то різні дослідники різно розвязують цю проблему. Напр. Я. Ярема у своїй студії про „Мойсея“ вказав на анальогію Франкової поеми з поемою Словацького „Ангеллі“. Та вже сам Франко відповів, що ця анальогія „дуже далека, полишаючи вже на боці основну різницю настроїв, який у поемі Словацького — як каже Франко — мелянхолійно песимістичний, а в мене totaliter aliter“. ¹⁾ -- А. Музичка у своїй праці „Шляхи поетичної творчости Івана Франка“ (Одеса, 1927.) намагається крім очевидного впливу Біблії доказати ще вплив Джона Мільтона, а саме вплив таких його творів, як „Утрачений і повернутий рай“ і „Самсон борець“. Але ті паралелі, що він їх цитує (на стор. 184—185.) взагалі ніякого впливу не виказують, а сама анальогія ще дальша ніж анальогія з поемою Словацького. Такі самі паралелі можна би знайти й у численних інших поетів. Те саме треба сказати і про його ж порівняння туги Мойсея за обітованою землею з тугою „Двох гренадирів“ Гайного.

Зате порівняння Франкового „Прольогу“ до „Мойсея“ з його українськими перекладами деяких Дантових творів виказує таку подібність щодо змісту, щодо словного виразу і щодо ритмічного укладу, що тут уже можна припускати дійсні літературні впливи. Так само порівняння цілої поеми „Мойсей“ з деякими творами чеського поета Ярослава Верхліцкого, а особливо з його поемою „Бар Кохба“, дозволяють нам сконстатувати дійсний літературний вплив Верхліцкого на Франка.

Коли порівняємо поему „Мойсей“ з поемою „Бар Кохба“, то побачимо, що і тут і там змальована трагедія провідника єврейського народу, його конфлікт із власним народом і його важка внутрішня боротьба на тлі сумнівів щодо власного післанництва, аж до кінцевої індивідуальної катастрофи героя, але з перемогою віри у невмірущість і вище післанництво своєї нації. Подобиці тої трагедії в одній і другій поемі часом такі подібні, що про випадковість тяжко тут говорити, тим більше що Франко добре знав твори Верхліцкого, а деякі частини поеми „Бар Кохба“ навіть переложив на українську мову. Анальогічні ситуації, часом навіть подібність тексту, а місцями і тотожність вислову промовляють за тим, що тут маємо до діла з доволі сильним літературним впливом. Але назагал літературні впливи на Франка не такі, щоб зменшували вартість і оригінальність Франкової творчости. Вони виявляють лише велику начитаність Франка у різних європейських літературах та його високу вмільість перетоплювати в горнілі власної поетичної творчости найкращі твори ідеологічно й естетично споріднених із ним європейських поетів.

(Далі буде).

¹⁾ Передмова до „Мойсея“ з 1912 р.